

Begin jaren tachtig bood een Haarlemse juwelier-antiquair Stedelijk Museum Alkmaar een zilveren tabakspot aan.¹ De zeldzame tabakspot, gemaakt door de Alkmaarse smid Willem Hoogland senior (1709-1797), vormde onmiskenbaar een waardevolle toevoeging aan de collectie, maar werd helaas niet aangekocht. Onlangs bood een andere handelaar hem opnieuw aan. Dankzij de Vereniging Rembrandt kon het Alkmaarse museum hem ditmaal wél verwerven.

Herkansing voor Alkmaar

Tabakspot

Willem Hoogland senior
1746 (jaarletter M). Zilver,
H 12,5 cm, Ø 14,5 cm
Bijdrage: € 11.000, waarvan € 5.000
uit het Themafonds Zilver
STEDELIJK MUSEUM ALKMAAR

Aangekocht met steun van de Vereniging
Rembrandt (mede dankzij haar Themafonds
Zilver) en een particuliere kunstliefhebber

Aan het begin van de 17de eeuw wint het tabaksgebruik snel aan populariteit in de Nederlanden. Daarmee groeit de behoefte aan dozen om de losse tabak in op te bergen. Globaal zijn twee verschillende soorten te onderscheiden: een doos of pot om in huis neer te zetten en kleinere dozen om in een tas of aan een gordel mee te dragen. Tabaksdozen in zilver zijn een typisch Nederlands fenomeen, maar de pot van Hoogland is het enig bekende Alkmaarse voorbeeld. Het is een luxe-voorwerp, duidelijk gemaakt om mee te pronken.

De ronde pot en het bollende deksel zijn versierd met bladvormige gegoten decoraties. Een tulpvorm dient als greepje bovenop. Hetzelfde type decoraties komt voor op Amsterdamse zilveren objecten uit de 18de eeuw.² Wat Hooglands voorwerp echter uitzonderlijk maakt, is de matte afwerking van de buitenzijde van de pot. Dit levert een prachtig contrast op met het meer glanzende deksel. Een dergelijke matte afwerking moet ooit op vele objecten zijn toegepast, maar is door overmatig poetsen van de meeste daarvan verdwenen.

Noten

- 1 C.F. Hoflandt, 'Van Ravenstein en het antieke zilver: "Specialisatie: daar zit je kracht in!", *Kunst & Antiekrevue* 8 (1982), april/mei, pp. 17-21.
- 2 Vergelijk K.A. Citroen, F. van Erpers Royaards en J. Verbeek, *Mees-terwerken in zilver. Amsterdam zilver 1520-1820*, Lochem/Amsterdam 1984, cat. nrs. 90, 106, 113 en 124.

VOORNAME ELEGANTIE

Alkmaars zilver is zeldzaam en nauwelijks te vinden in openbare collecties. Stedelijk Museum Alkmaar beheert met enkele tientallen voorwerpen verreweg de grootste verzameling. Hooglands tabakspot heeft inmiddels een plaats gekregen in de vaste presentatie. In de zaal *Portret van Alkmaar* vormt hij het stralend middelpunt in een vitrine gewijd aan de productie van 18de- en 19de-eeuwse Alkmaarse zilvermeden. Omringd door een broodmand, kandelaars en een inktstel in een relatief sobere vormgeving valt de tabakspot op door zijn voorname elegantie. Zo voegt de nieuwe aanwinst een dimensie toe aan ons beeld van het Alkmaarse zilverbedrijf♦

Christi M. Klinkert
Conservator Stedelijk Museum Alkmaar

Een opvallend kenmerk van de zilveren tabakspot die Stedelijk Museum Alkmaar heeft verworven, is het matte oppervlak, dat met name aan de zijkant duidelijk zichtbaar is. Is dat een artistieke keuze, of is hier iets anders aan de hand? Wij vroegen het Johan ter Molen, specialist op het gebied van toegepaste kunst en in het bijzonder edelsmeedkunst.

Het hoe en waarom van een matte tabakspot

Typerend voor zilver is de sterke glans en reflectie van dit edelmetaal, een eigenschap die zilvermeden al eeuwen lang optimaal hebben benut. Zelfs bij voorwerpen waarop gegoten, geciseleerde of gegraveerde voorstellingen en ornamenten zijn aangebracht, werden de onbewerkte delen doorgaans volledig glad gelaten ter wille van de weerspiegeling. Om het effect van hoogglans te bereiken, werd het oppervlak eerst met zilverzand of fijngemalen puimsteen geschuurd om grovere oneffenheden te verwijderen; vervolgens vond dan het proces van het polijsten plaats.

Bij de door Stedelijk Museum Alkmaar verworven zilveren tabakspot valt op dat de gepolijste delen niet glanzen, zoals gebruikelijk, maar een matte indruk maken. Een eerste veronderstelling zou kunnen zijn, dat dit het gevolg is van ruw en ondeskundig onderhoud. Dat vermoeden is niet zo vreemd, wanneer men bedenkt dat in oude krantenadvertenties voor de werving van een huisknecht of een 'bekwame werkmeid' niet zelden 'Zilver Schuren' als een belangrijk onderdeel van het takenpakket wordt genoemd. De vrees lijkt gerechtvaardigd, dat deze werkzaamheden niet zelden nadelige gevolgen hebben gehad voor de glans van het behandelde zilver.

Een nauwkeurige beschouwing van de Alkmaarse tabakspot maakt evenwel duidelijk dat het matte effect niet het gevolg is van ruwe krassen, maar dat er dicht opeen geplaatste horizontale lijntjes op zijn aangebracht. Bij een van de weinige andere zilveren voorwerpen met een dof oppervlak, een Haags dienblad uit 1749, is het vlakke middenveld gematteerd met concentrische cirkels. Een dergelijke met professionele hand uitgevoerde bewerking is ook

nog enkele malen op zilveren bestek aangetroffen.

De reden hiervoor hangt samen met een door Le Francq van Berkhey beschreven traditie om na een overlijden het sterfhuis tijdelijk te ontdoen van 'cieraaden' en licht reflecterende objecten. Zo werden spiegels bijvoorbeeld omgedraaid of met een zwarte doek bedekt. Voorts memoreert deze auteur dat de naaste familieleden en vrienden na de begrafenis terugkeerden in de woning van de overledene om daar 'een sober Doodmaal' te gebruiken, nadat eerst aan 'den Mannen eene Pyp Tabak' was geoffreerd. Bij dergelijke gelegenheden werd vaak een stevig glas gedronken. Voor wie het gebruik van glimmend zilver hierbij niet gepast vond, werd het 'in de rouw geschuurd'. De jonge Aldert Schoorl van de Zaanlandse Zilvermederij heeft dit soort werk nog omstreeks 1890 uitgevoerd; na afloop van de rouwperiode moest hij het dof gemaakte zilver weer polijsten. Ook de Alkmaarse tabakspot en het Haagse dienblad zullen om die reden mat geschuurd zijn. Onbekend is, waarom zij nooit meer hun oorspronkelijke hoogglans hebben teruggekregen♦

Johan ter Molen is oud-directeur van Paleis Het Loo Nationaal Museum te Apeldoorn en was bestuurslid van de Vereniging Rembrandt in de periode 1986-2008